Lingwistyka Stosowana nr 5: 2012

Zofia BILUT-HOMPLEWICZ
Uniwersytet Rzeszowski

Na ścieżkach wieloznaczności, na drodze do precyzji. Germanistyczne ujęcia dyskursu – spojrzenie krytyczne

Abstract:
On the paths of ambiguity, on the way to precision. Germanistic presentations of discourse – a critical view
Different traditions in various research circles and writing cultures cause that similarly sounding concepts and terms are frequently understood and interpreted in different ways. Even within the German Studies, we may notice considerable differences in understanding certain terminology. The term *discourse* serves as a good example as it is one of the most frequently occurring and passionately discussed terms in several disciplines and it is explained in a number of ways. Its 'inflational' use is emphasized. The concept of discourse may be compared to a chameleon. The paper presents critically the relationship between text and discourse in Germanistic linguistics, asking questions concerning the status of discourse, and indicates its research desiderata.

1. Wieloznaczność terminu *dyskurs* i rozmaitość koncepcji dyskursu

W różnych tradycjach poszczególnych kręgów badawczych i kulturach piśmienniczych podobnie brzmiące pojęcia i terminy nierzadko bywają odmiennie rozumiane i interpretowane[1]. Już nawet jednak w samym dorobku germanistycznym możemy mówić o znacznych różnicach w rozumieniu niektórych terminów. *Dyskurs* może być tu nadzwyczaj wymownym przykładem, jest bowiem jednym z najczęściej występujących i żywo dyskutowanych terminów w kilku dyscyplinach, a jego ujęcia wykazują sporą różnorodność. Podkreślając jego wręcz „inflacyjne" użycie, mówi się obrazowo, że jest ono jak kameleon (por. W. Heinemann 2005: 22), zwracając w ten sposób uwagę na jego wieloznaczność. Interesujące nas tu pojęcie występuje nie tylko w komunikacji naukowej w różnych, często

[1] Więcej o różnicach w germanistycznym i polonistycznym rozumieniu dyskursu por. Z. Bilut-Homplewicz (2009, 2010).

rozbieżnych znaczeniach, lecz również w komunikacji odnoszącej się do tematów/zakresów niespecjalistycznych. W artykule A. Buscha (2007: 141 i n.) dotyczącym metodologii badań w odniesieniu do lingwistycznego ujęcia dyskursu znajdujemy uwagi o szerokim i wąskim rozumieniu dyskursu. Przedstawiając szerokie ujęcie dyskursu autor odnotowuje aż 16 sposobów rozumienia tego terminu. Ta polisemia terminologiczna stawia badaczy przed sporym wyzwaniem. Koniecznością wręcz jest więc precyzyjne określanie w każdej pracy, jak rozumie się w niej interesujący nas termin, co oczywiście nie ogranicza się jedynie do samej definicji, ale związane jest z koncepcją metodologiczną i sposobem przeprowadzania analiz konkretnych dyskursów.

W odniesieniu do dyskursu w węższym znaczeniu A. Busch (2007: 143) wyodrębnia cztery płaszczyzny dyskursu: 1. rozwój tematu (progresja dyskursu), 2. badanie elementów dyskursu dotyczących manipulacji i władzy (perswazja w dyskursie), 3. analiza słownictwa (leksyka w dyskursie) 4. opis zróżnicowania wynikającego z komunikacji między ekspertami i laikami (*Diskursvertikalität*).

Powyższe uwagi dotyczą przede wszystkim wcześniejszych badań nad dyskursem, które charakteryzowały się sporym „pluralizmem terminologicznym". Z czasem jednak w językoznawstwie germanistycznym coraz bardziej widoczna staje się tendencja do uprecyzyjnienia terminu *dyskurs* oraz odnoszących się do niego metod badawczych. Poszczególni badacze oraz grupy badawcze określają swoje podejścia i związane z nimi koncepcje. W interesującym nas kręgu badawczym można wyodrębnić za D. Miller (2010: 58) cztery podstawowe sposoby rozumienia dyskursu: (a) konkretne użycie języka, funkcjonowanie języka w naturalnym kontekście, (b) rozmowa, dialog, konwersacja, (c) tekst, (d) splot, sieć lub zbiór tekstów lub wypowiedzi (koncepcje bazujące na poglądach Foucault).

Celowo rezygnuję tu z przytaczania definicji dyskursu oraz dyskusji nad charakteryzującymi je różnicami i podobieństwami, można je łatwo odnaleźć w pracach o charakterze przeglądowym lub w pracach poszczególnych badaczy dyskursu określających podejścia metodologiczne. Dyskurs ujmuję jako zespół/zbiór powiązanych ze sobą tekstów, które mają wspólny, szeroko rozumiany temat. Powiązania między tymi tekstami wykraczają poza relacje intertekstualne. Już sam fakt, że teksty danego dyskursu dotyczą tego samego tematu, sugeruje ich wzajemne odniesienia, które mogą być w różnym stopniu wyrażane eksplicytnie, ale również implicytnie. Dyskurs to swoisty dialog tekstów, którego dialogowość musi zostać odkryta. Dyskurs w sensie analitycznym rozumiany jest tu również jako korpus tekstów skonstruowany każdorazowo przez badacza. Dodać jednak należy, że jego dobór zależny jest od przyjętych wcześniej kryteriów. Dyskursywność to cecha tekstów będących częścią jednego lub większej liczby dyskursów.

Prezentowane tu ujęcie dyskursu nawiązuje do prac K. Adamzik (2001), W. Heinemanna (2005) oraz fragmentarycznie do prac innych badaczy germanistycznych,

(por C. Bluhm i in. 2000), nie eksponuje jednak „nasycenia" pojęcia dyskursu myślą M. Foucaulta. Warto poświęcić temu tematowi miejsce w dalszych pracach dyskutujących problemy lingwistyki dyskursu zorientowanej tekstologicznie[2].

2. Tekst a dyskurs. Lingwistyka tekstu a lingwistyka dyskursu

Właściwie prawie w każdej koncepcji dyskursu pojawia się odniesienie do tekstu, dyskurs natomiast traktuje się jako wielkość ponadtekstową. W najnowszych badaniach lingwistyka dyskursu zyskuje już nawet status odrębnej dyscypliny (por. np. I. Warnke 2008, 2011, I. Warnke, J. Spitzmüller 2008). Ponieważ jednak jej odniesienie do tekstu jest niezaprzeczalne, konieczne jest podjęcie próby określenia relacji między lingwistyką tekstu a lingwistyką dyskursu również z perspektywy lingwistyki tekstu.

Jak już wspomniano, przedstawiciele lingwistyki dyskursu tworząc różne, często znacznie odbiegające od siebie pod względem założeń metodologicznych, kierunki, określają najczęściej rzecz jasna cele badawcze, natomiast istotne wydaje się w tym kontekście, by tekstolodzy wypowiedzieli się na temat tendencji rozwojowych swej dyscypliny w odniesieniu do lingwistyki dyskursu, jak również określili swój punkt widzenia w relacji do badań nad dyskursem jako wielkością ponadtekstową.

W tytule swej rozprawy *Adieu Text – bienvenue Diskurs?* I. Warnke (2002) stawia „prowokacyjne" pytanie dotyczące relacji tekst-dyskurs[3]. Spektakularny tytuł pracy może sugerować, że dyskurs „zastąpi" tekst jako przedmiot badań. Autor udziela jednak na nie negatywnej odpowiedzi, sytuując dyskurs jako „ponadtekstową wielkość komunikacyjną w sensie filozofii poststrukuralistycznej M. Foucault" (D. Miller 2009: 350). Tekstowi natomiast przypisuje I. Warnke „klasyczne" kryteria tekstowości według R. A. de Beuagrande, W. Dresslera (1981), które stale jeszcze uważa za matyrcę lingwistyki tekstu, dodając do nich konstytutywną dla tekstu cechę dyskursywności (H. Warnke 2002: 127 i n.). Obecnie dyskutuje się często aktualność tych kryteriów, a tekst ujmuje się jako wielkość skalarną (por. np. U. Fix 2008, B. Sandig 2000) traktując go jako koncept prototypowy.

[2] W. Heinemann (w druku) mówi o modelu dyskursu zorientowanym tekstologicznie (*textlinguistisch geprägtes Diskursmodell*) zaznaczając, że podstawą każdego dyskursu są związki tematyczno-pragmatyczne, a nie tylko związki opierające się na wiedzy, leżące u podstaw prac związanych z myślę M. Foucaulta. W. Heinemann podkreśla aspekt działaniowy, który uwidacznia się w tekstach danego dyskursu poprzez działanie podmiotów, dodaje też równocześnie, że jest on obecny również wtedy, gdy lingwista dokonuje wyboru tekstów danego dyskursu odnoszących się do siebie wzajemnie i czyni je przedmiotem swych badań.

[3] Sam autor określa tak postawione w tytule pytanie.

I. Warnke nie proponuje wprawdzie pożegnania z tekstem jako przedmiotem badań, a z lingwistyką tekstu jako dyscypliną, przyporządkowuje je jednak badaniom nad dyskursem, które przede wszystkim opierają się na koncepcjach M. Foucaulta. I. Warnke (2002) mówi o lingwistyce tekstu zorientowanej na analizę dyskursu (*diskursanalytische Textlinguistik*). Taki punkt widzenia należy interpretować jako następny etap rozwoju lingwistyki tekstu, jednak jednoznacznie z pozycji badań nad dyskursem:

> Uwolnienie pojęcia tekstu prowadzi więc do usytuowania tej kategorii poniżej płaszczyzny dyskursu; nie jest to związane z pożegnaniem z tekstem. Poststrukturalistycznie zorientowana koncepcja dyskursu dostrzega rangę tekstu jako istotnej jednostki komunikacyjnej, jednak nie w izolacji, a w odniesieniu do intertekstualnych powiązań i ich udziału w dyskursach. (I. Warnke 2009: 356)

W tak zarysowanym kontekście zasadne wydaje się pytanie, czy lingwistyka tekstu ma na tym etapie rozwoju sens przede wszystkim w odniesieniu do badań nad dyskursem, a sam tekst to jedynie element pewnej serii? Czy chodzi o „nobilitację", czy o „degradację" tekstu? Punktem wyjścia jest tu teza postawiona przez W. Heinemanna (2005: 22), że przyjmując dyskursywność jako cechę tekstu, nie kwestionujemy rozumienia tekstu jako podstawowej kompleksowej jednostki komunikacji językowej, której różne wymiary i punkty odniesienia są nadal równie istotne dla badań tekstologicznych.

Również W. Heinemann (2005) nie widzi ze strony lingwistyki dyskursu „zagrożenia" dla lingwistyki tekstu, chociaż tytuł jego rozprawy brzmi niemniej spektakularnie niż tytuł artykułu I. Warnke, a mianowicie „Textlinguistik vs. Diskurslinguistik?" („Lingwistyka tekstu kontra lingwistyka dyskursu?") Odpowiedź jest tu jednoznacznie negatywna, inny jest jednak punkt wyjścia niż w przypadku I. Warnke. W. Heinemann (2005: 22) argumentuje jak przedstawiciel lingwistyki tekstu. Fakt, że teksty są punktem odniesienia działań komunkacyjnych oraz podstawowymi jednostkami komunikacji, nie przeczy związkowi pojedynczego tekstu z dyskursem. Chodzi tu natomiast o kwestię nowej, poszerzonej i wzbogaconej perspektywy spojrzenia na tekst. Pewna sprzeczność zachodzi jedynie w odniesieniu do wcześniejszych ujęć dyskursu, pozostających w badaniach germanistycznych pod dużym wpływem M. Foucaulta, którym często zarzuca się, że podmiot działający jest bardzo mocno zdeterminowany przez dyskurs. Obecnie dochodzi w wielu ujęciach do krytyki i rewizji takiego sposobu myślenia, a podmioty znajdują już swe miejsce w poszczególnych modelach i analizach (por. np. M. Wengeler 2010).

Wracając do argumentacji o zasadniczych różnicach między płaszczyzną tekstu i płaszczyzną dyskursu, nawiążę do dodatkowego polemicznego argumentu w interesującym nas zakresie, który dostarcza w swej pracy O. Stenschke (2002: 118; w nawiązaniu do S. Wichtera 1999). Według niego można mówić o początku dyskursu, ale nie można określić jego końca, ponieważ w chwili publikacji analizy dotyczącej zakończonego już dyskursu następuje jego kontynuacja. Jest to już jednak

moim zdaniem dyskurs o tym dyskursie, posiadający inny status. Uwaga o braku końca dyskursu jest jednak sama w sobie słuszna w innym kontekście – nasuwa się tu jeszcze inny aspekt w odniesieniu do trwania dyskursu. Niektóre dyskursy zakończone są na określonym etapie, a w aspekcie diachronicznym mogą w pewnym momencie być kontynuowane, czego powodem może stać się na nowo pojawiające się zainteresowanie jakimś wydarzeniem lub procesem.

Jak słusznie zaznaczają I. Warnke i J. Spitzmüller (2011: 116–117), wpisanie dyskursu w szereg jednostek ponadtekstowych od morfemu, zdania do tekstu nie odpowiada ujęciu dyskursu inspirowanemu przez myśl M. Foucaulta. Warto tu zaznaczyć, że Warnke dokonał rewizji swojego stanowiska; w swym artykule z 2008 r. umiejscowił bowiem dyskurs właśnie w tym szeregu. Różne ujęcia dyskursu formułowane z perspektywy lingwistyki tekstu i analizy dyskursu wynikają, jak stwierdzają I. Warnke i J. Spitzmüller (2011: 117), z różnych zainteresowań badawczych obu dyscyplin. Lingwistyka tekstu bada przede wszystkim struktury wykraczające poza granicę tekstu i powiązania intertekstualne, natomiast w germanistycznej lingwistyce dyskursu dominuje analiza struktur wiedzy i władzy. By je ukazać, trzeba również zbadać powiązania intertekstualne.

3. Status dyskursu i próby jego typologii

W zarysowanym powyżej kontekście nurtujące staje się pytanie o ewolucyjność drogi rozwojowej od tekstu do dyskursu, a szczególnie o status obu płaszczyzn, płaszczyzny tekstu i dyskursu. Nie negując ujęcia ewolucyjnego, a więc powstania lingwistyki dyskursu jako rozwinięcia lingwistyki tekstu, trzeba zaznaczyć, że etap od tekstu do dyskursu nie stanowi prostego poszerzenia zainteresowań badawczych jedynie o bardziej kompleksową płaszczyznę i że nie jest prostą analogią przejście od zdania do tekstu, a więc od tekstu do dyskursu. Wynika to z natury obu obiektów badawczych. Podczas gdy tekst jest kompleksową jednostką komunikacji językowej, dyskurs stanowi inną, nową jakość, ponieważ najczęściej jest tworem konstruowanym przez badaczy. Między tekstem a dyskursem istnieje więc zasadnicza różnica, manifestująca się w odmiennym sposobie występowania na płaszczyźnie komunikacji.

Różnica ta uwidacznia się w większości ujęć dyskursu analizowanych do tej pory w pracach germanistycznych, znajdujących się pod bardzo silnym wpływem myśli M. Foucaulta. Badacze zajmują się dyskursami odnoszącymi się do istotnych kwestii życia społecznego i politycznego, takimi jak np. problemy rasizmu, uprzedzeń, przerywania ciąży.

O. Stenschke (2002: 118) w nawiązaniu do S. Wichtera (1999) podnosi bardzo istotny aspekt w interesującym nas tu zakresie. Mówi o kryterium całkowitej

uchwytności (vollständige Erfassbarkeit), określając go jako linię oddzielającą tekst od dyskursu. O. Stenschke (tamże: 114) dobitnie wskazuje na różnicę między tekstem a dyskursem: „Podczas gdy teksty dają się uchwycić (w sensie wizualnym lub akustycznym), z dyskursami sprawa ma się inaczej" (tłum. Z. Bilut-Homplewicz). To lapidarne stwierdzenie jest fundamentalne, ponieważ obie wielkości tekst i dyskurs przedstawia z jednej strony w formie dychotomii na osi obiektów badawczych, z drugiej zaś wynikające z niego przeciwstawienie tekstu i dyskursu nie prowadzi w żadnym razie do „degradacji" tekstu jako przedmiotu badań. Wręcz przeciwnie, ponieważ oba obiekty tak różnią się swą naturą, ich badanie w ramach lingwistyki tekstu i lingwistyki dyskursu z uwzględnieniem różnych perspektyw jest jak najbardziej zasadne, wręcz nieodzowne. Teksty występują jako naturalne obiekty w rzeczywistości komunikacyjnej, natomiast dyskursy rozumiane jako korpusy tekstów, to „konstrukcje" poszczególnych badaczy. Takie ujęcie wynika z najczęstszej dotychczasowej praktyki germanistycznej analizy dyskursu, stosowanej niezależnie od kierunku badań. W myśl szerszego rozumienia dyskursu powinno ono jednak zostać częściowo zmodyfikowane. Skoro dyskursywność to cecha wszystkich tekstów, w takim razie w praktyce badawczej powinno się poświęcać uwagę nie tylko tym dyskursom, w których dochodzi do głosu zaangażowanie społeczne lub polityczne, co zdecydowanie przeważa w badaniach, ponieważ germanistyczna analiza dyskursu, jak już kilkakrotnie tu zaznaczono, czerpie inspiracje przede wszystkim z myśli M. Foucaulta, a dla niego zakotwiczenie społeczne dyskursu jest sprawą podstawową. W myśl tego, co pisze W. Heinemann (2005: 25), dyskursywność należy widzieć jednak znacznie szerzej, a więc odnosić ją do wszystkich tekstów, co implikuje przeorientowanie myślenia o dyskursie. Dyskursywność dotyczyłaby więc relacji między tekstami z różnych dziedzin życia, również życia codziennego. Według W. Heinemanna partnerzy wymieniający ze sobą listy czy maile tworzą najprostsze dyskursy codzienne. Równocześnie należy jednak zaznaczyć, że autor wyraźnie postuluje oddzielenie dyskursów związanych z życiem codziennym od dyskursów istotnych dla życia społecznego (tamże). Problem ten jest w każdym razie wart przedyskutowania.

Dla każdej dyscypliny naukowej typologia przedmiotów jej badań jest sprawą zasadniczą. Do tej pory nie przedstawiono jeszcze kompleksowej typologii dyskursów, pewne propozycje znajdujemy w monografii M. Heinemann, W. Heinemanna (2002: 115–118).

Ze względu na sposób występowania dyskursów w rzeczywistości interakcyjnej chcę tu zaproponować ich podział, na podstawie którego zostaną wyodrębnione ich podstawowe klasy. Nie chodzi w żadnym razie o szczegółową typologię, zresztą ze względu na złożoność i wielopłaszczyznowość badanych obiektów okazałaby się ona iluzją[4]. Przedstawiona tu wstępnie ogólna typologia powinna być zweryfiko-

[4] Już samo sporządzenie typologii tekstów oparte na jednolitych kryteriach okazało się niemożliwe (por. np. K. Adamzik 2008).

wana i zilustrowana na przykładach odpowiednio dobranych dyskursów; oczywiście inne podziały wchodzą tu też w grę.

Ze względu na sposób manifestowania się dyskursywności z jednej strony, z drugiej zaś ze względu na punkt wyjścia dyskursu determinujący jego powstanie i rozwój, możemy mówić o trzech podstawowych klasach dyskursów: (i) dyskursach uwarunkowanych „ontologicznie", (ii) dyskursach uwarunkowanych wydarzeniowo oraz (iii) dyskursach uwarunkowanych procesualnie.

Wyodrębnione klasy nie są równoważne, ponieważ w pierwszej z nich wzięto pod uwagę sposób istnienia (występowania) dyskursu, podczas gdy druga i trzecia ukazuje sposób jego realizacji ze względu na manifestujące się w nim wydarzenie lub proces.

Pod pojęciem *ontologiczny* rozumiem tu sposób istnienia dyskursu w przestrzeni komunikacyjnej. W dyskursach, które określamy jako uwarunkowane ontologicznie, występowanie określonych tekstów (rodzajów tekstów) jest nie tylko obligatoryjne, lecz również zdeterminowane sekwencyjnie – poszczególne teksty dyskursu można określić jako jego kroki sekwencyjne. Chodzi tu głównie o dyskursy w instytucjach, w których dominują teksty w formie pisemnej. W. Heinemann (2003: 125) zwraca uwagę na pisemność jako cechę charakterystyczną dyskursów w administracji. Biorąc pod uwagę ten zakres, należy zaznaczyć, że określone rodzaje tekstów wykazują wzajemne powiązania jako obligatoryjne części składowe dyskursu. Komunikacja w instytucjach cechuje się niewielką swobodą i dużą standaryzacją. Brak zachowania sekwencyjności może mieć negatywne skutki dla komunikacji i doprowadzić do jej zerwania[5]. Ten typ dyskursu konstytuuje się w ramach instytucjonalnych według założeń przyjętych dla komunikacji w danej instytucji.

Oprócz dyskursów uwarunkowanych ontologicznie wyodrębnić można dyskursy uwarunkowane wydarzeniowo i procesualnie. W badaniach germanistycznych dominują właśnie analizy tych dwóch ostatnich klas.

Dla powstania pewnych dyskursów punktem wyjścia staje się jakieś istotne wydarzenie z życia publicznego. W myśl tego co powiedziano powyżej, mogłoby być to również wydarzenie, które w skali makro nie odgrywa większej roli, związane np. z funkcjonowaniem jakiejś mało znanej instytucji lub też nawet dotyczące życia prywatnego pewnej osoby. Oczywiście zainteresowanie takimi dyskursami istnieje jedynie w określonych kręgach, inaczej niż w przypadku wydarzeń spektakularnych dla życia politycznego i społecznego. W dyskursach uwarunkowanych wydarzeniowo badacz musi sam skonstruować korpus według wcześniej przyjętych kryteriów, ponieważ szczególnie w przypadku spektakularnych wydarzeń tzw. korpus wirtualny (por C. Bluhm et al. 2000: 8) jest znacznie większy od korpusu

[5] W. Heinemann (2003: 125) mówiąc o trzech podstawowych jednostkach dyskursu administracyjnego (część początkowa, akt administracyjny oraz decyzja i postanowienie), ukazuje regularność struktury dyskursywnej.

poddawanego analizie. W wyjątkowych przypadkach można sobie wyobrazić, że wszystkie teksty składowe dyskursu mogą zostać przeanalizowane przynajmniej w wybranych mediach oraz w pewnym ograniczonym przedziale czasowym. Ciekawe jest porównanie różnych orientacji w mediach, gdzie dochodzi czasem do głosu polaryzacja ujęć i perspektyw w badanych dyskursach.

W niektórych dyskursach nie jakieś bardziej lub mniej istotne wydarzenie z życia publicznego lecz pewien proces stają się ich punktem wyjścia. Jako przykład dyskursu uwarunkowanego procesualnie można podać tematykę neonazizmu, problematykę dotyczącą uprzedzeń, rozwój tendencji feministycznych. Oczywiście w ramach tych dyskursów, które ukazują kształtowanie się i przebieg pewnego procesu, mogą występować również (spektakularne) wydarzenia, które w pewien sposób wpływają na ten proces, tak że rozgraniczenie obu rodzajów dyskursu wydarzeniowego i procesualnego nie zawsze jest łatwe i jednoznaczne. Można by też się zastanowić nad wyodrębnieniem dalszych typów dyskursów, np. dyskursów, których centralną cechą jest dyskusja nad określonym problemem. W niniejszej pracy ograniczę się jednak do wymienionych powyżej typów.

Podsumowując, należy zaznaczyć, że wspomniane tu klasy dyskursów różnią się sposobem manifestowania się dyskursywności jako relacji między poszczególnymi tekstami dyskursu. Podczas gdy w dyskursie uwarunkowanym ontologicznie związek między poszczególnymi tekstami wynika z samego ich występowania we wspólnym obszarze komunikacji, dyskursywność obu następnych typów (w dyskursie wydarzeniowym i procesualnym) musi zostać dopiero „odkryta", a w następnym kroku może zostać opisana przez analizującego badacza. Decydującą i zasadniczą sprawą jest tutaj dobór korpusu, czyli „skonstruowanie" określonego dyskursu.

4. Pytania i dezyderaty

Na tle przedstawionych tu krótkich rozważań rysują się następujące problemy i dezyderaty[6], które zostaną ujęte w 10 następujących punktach:

1. Na ile lingwistyka dyskursu jest rozwinięciem lingwistyki tekstu? (Ekstremalne ujęcie: czy lingwistyka dyskursu zastąpi lingwistykę tekstu?)
2. W jakiej relacji do siebie stoją płaszczyzna dyskursu i płaszczyzna tekstu?
3. Jakie zadania powinna spełniać lingwistyka dyskursu zorientowana tekstologicznie?
4. Na czym polega różnica między intertekstualnością a dyskursywnością?

[6] Lista wymienionych pytań i dezyderatów jest oczywiście otwarta.

5. W jakim kierunku powinny zmierzać germanistyczne badania nad dyskursem po recepcji krytycznych głosów dotyczących wyraźnego wpływu myśli Foucault w różnych grupach badawczych i pojedynczych pracach?
6. Jakie inne formy powiązań międzytekstowych (sieci i zespoły tekstów, rodzaje tekstów powiązane ze sobą) istnieją obok dyskursów i jakie relacje można tu wyodrębnić?
7. Jakie inspiracje mogą czerpać badacze, studiując ujęcia teoretyczne i analizy dyskursu w różnych obszarach badawczych?
8. Jaki powinien być status badań interdyscyplinarnych w odniesieniu do tekstu i dyskursu?
9. Jak powinna się rozwijać kontrastywna analiza dyskursu?
10. Czy należy dążyć do wypracowania wiodących koncepcji dyskursu?

BIBLIOGRAFIA

ADAMZIK, K. (2001), *Sprache: Wege zum Verstehen*. Tübingen, Basel.

ADAMZIK, K. (2008), *Textsorten und ihre Beschreibung*, (w:) N. Janich (red.), Textlinguistik. 15 Einführungen. Tübingen. 145–175.

BEAUGRANDE, R.-A. de/ W. U. DRESSLER (1981), *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen.

BILUT-HOMPLEWICZ, Z. (2009), *Sind Diskurs und dyskurs terminologische Tautonyme? Zu Unterschieden im Verstehen der Termini in der deutschen und polnischen Linguistik*, (w:) B. Henn-Memmesheimer, J. Franz (red.), Die Ordnung des Standard und die Differenzierung der Diskurse. Akten des 41. Linguistischen Kolloquiums in Mannheim 2006. Frankfurt/M. 49–59.

BILUT-HOMPLEWICZ, Z. (2010), *Tautonimia terminologiczna? Kilka uwag o użyciu terminów „Diskurs" i „dyskurs" w językoznawstwie niemieckim i polskim*, (w:) K. Ożóg (red), Słowo. Studia językoznawcze 1. Rzeszów. 21–33.

BLUHM, C./ D. DEISSLER/ J. SCHARLOTH/ A. STUKENBROCK (2000), *Linguistische Diskursanalyse: Überblick, Probleme, Perspektiven*, (w:) Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht 88. 3–19.

BUSCH, A. (2007), *Der Diskurs: ein linguistischer Proteus und seine Erfassung – Methodologie und empirische Güterkriterien für die Erfassung von Diskursen und ihrer lexikalischen Inventare*, (w:) I. H. Warnke (red.), Diskurslinguistik nach Foucault. Theorie und Gegenstände. Berlin, New York. 141–163.

FIX, U. (2008), *Text und Textlinguistik*, (w:) N. Janich (red.), Textlinguistik. 15 Einführungen. Tübingen. 15–34.

HEINEMANN, W. (2003), *Texte in Verwaltungsdiskursen,* (w:) J. Hagemann, S. F. Sager (red.), Schriftliche und mündliche Kommunikation. Begriffe – Methoden – Analysen. Tübingen. 117–128.

HEINEMANN, W. (2005), *Textlinguistik versus Diskurslinguistik?,* (w:) M. Wierzbicka, M. Sieradzka, J. Homa (red.), Moderne deutsche Texte. Beiträge der Internationalen Germanistenkonferenz Rzeszów 2004. Frankfurt/M. 17–30.

HEINEMANN, W. (w druku): *Diskurse in der Rechtskommunikation?*

HEINEMANN, M./ W. HEINEMANN (2002), *Grundlagen der Textlinguistik. Interaktion – Text – Diskurs*. Tübingen.

JANICH, N. (red.) (2008), *Textlinguistik. 15 Einführungen*. Tübingen.

MILLER, D. (2010), *Foucault po niemiecku, czyli dyskurs o dyskursie w językoznawstwie germanistycznym,* (w:) K. Ożóg (red.), Słowo. Studia językoznawcze 1/2010. Rzeszów. 57–73.

SANDIG, B. (2000), *Text als prototypischs Konzept*, (w:) M. Mangasser-Wahl (red.), Prototypentheorie in der Linguistik. Anwendungsbeispiele – Methodenreflexion – Perspektiven. Tübingen. 93–112.

STENSCHKE, O. (2002), *„Einmal Text – Diskurs und zurück!" Welches Interesse hat die diskursanalytische Forschung daran, Ordnung ins Dickicht der Textdefnition(en) zu bringen?,* (w:) K. Adamzik, G. Antos, M. Klemm (red.), Brauchen wir einen neuen Textbegriff? Antworten auf eine Preisfrage. Frankfurt/M. 113–124.

WARNKE, I. (2002), *Adieu Text/bienvenue Diskurs? Über Sinn und Zweck einer poststrukturalistischen Entgrenzung des Textbegriffs*, (w:) U. Fix, K. Adamzik, G. Antos, M. Klemm (red.), Brauchen wir einen neuen Textbegriff? Antworten auf eine Preisfrage. Frankfurt/M. 125–141.

WARNKE, I. (2008), *Text und Diskurslinguistik*, (w:) N. Janich (red.), Textlinguistik. 15 Einführungen. Tübingen. 35–52.

WARNKE, I. (2009), *Żegnaj tekście – witaj dyskursie? O sensie i celu poststrukturalistycznego uwolnienia pojęcia tekstu,* (w:) Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała (red.), Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy. Warszawa. 343–360.

WARNKE, I. H./ J. SPITZMÜLLER (2008), *Methoden und Methodologie der Diskurslinguistik – Grundlagen und Verfahren einer Sprachwissenschaft jenseits textueller Grenzen*, (w:) I. H. Warnke, J. Spitzmüller (red.), Methoden der Diskurslinguistik. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene. Berlin, New York. 3–54.

WARNKE, I. H./ J. SPITZMÜLLER (2011), *Diskurslinguistik.Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. Berlin etc.

WENGELER, M. (2010), *Linguistische Diskursgeschichte. Forschungsziele und zwei Beispiele*, (w:) R. Lipczuk, J. Schiewe, W. Westphal, D. Misiek (red.), Diskurslinguistik – Systemlinguistik. Theorien – Texte – Fallstudien. Hamburg. 75–91.